

NEXT ECONOMY, NEXT CITY?

Vooral de bestaande sterke werk- en woongebieden in Rotterdam hebben een goede uitgangspositie om een belangrijke rol te spelen in de nieuwe economie.

Rotterdam maakt zich op voor de next economy. Die diversifieert naar zakelijke en persoonlijke dienstverlening in combinatie met kleinschalige kennisintensieve productie in nieuwe nichemarkten. De nieuwe economie brengt volgens velen ook een veranderende vraag naar locaties in de stad met zich mee, meer gericht op kennismilieus. Ontmoetingsplekken, innovatiedistricten, campussen, living labs, de nieuwe kleinschalige maakindustrie in oude fabriekspanden die huisvesting biedt aan de tussen 'gigs' switchende kenniswerker in een stad. Ze worden gekenmerkt door smart systems en iconen, die gezamenlijk een beeld vormen van een modern stedelijk economisch DNA. De hiervoor benodigde 'next city' bevindt zich in de dop al in de bestaande en geconcentreerde fysieke en functionele structuur van de stad. Dit geldt vooral voor de noordelijke Maasoever, het centrum en omliggende wijken als Kratingen, Delfshaven, het Oude Westen, Middelland en de Kop van Zuid. Hier leent de aantrekkelijke woningmarkt, samen met de aanwezigheid van sterke bedrijven en voorzieningen voor next economy consumenten en producenten, zich voor het kapitaliseren op vernieuwende economische dynamiek. Door in kaart te brengen waar zich kansrijke starters, groeiers, dienstverleners en voorzieningen bevinden, leren we dat Rotterdam als next city zich niet eenvoudig laat vatten in enkele innovatiedistricten alleen. Het DNA van de nieuwe economie zit in de gehele stedelijke economie en sluit voor kansrijkheid aan bij reeds langer bewezen sterkten. Investerings in stedelijke bereikbaarheid, vastgoed en voorzieningen die aansluiten bij deze menging van 'oud' en nieuw werken en wonen zijn daarom smeerolie voor de economie.

DNA-ONDERZOEK

Zuid-Holland kent een onbenut economisch potentieel; er is volgens experts meer productiviteit en werkgelegenheid te halen uit de omvang van de economie. De vraag is of dit kan uit de creatieve (maak)industrie en de smart city alleen. Ook de sectoren waar de Rotterdamse economie groot mee is geworden zijn daarmee van belang (productie- en distributieactiviteiten en de daaraan verbonden maritieme zakelijke diensten, het agrofood cluster van productie en verwerking tot distributie, maar ook van de haven losstaande verzekerings- en hoofdkantoren, groot- en detailhandel, onderwijs en zorg). Een regionale economie is niet vanaf scratch te maken, maar evolueert van bestaande sterke clusters naar diversificaties die nieuwe markten bedienen. Multinationale ondernemingen en kennisintensieve zakelijke dienstverleners, zoals accountants, ICT-dienstverlening en consultancy, die samen optrekken en zich in elkaars nabijheid vestigen vormen bijvoorbeeld een uitstekende combinatie voor blijvende economische dynamiek. Dit vergt wel ruimtelijke investeringen gericht op dienstenmilieus, woonomgeving en bereikbaarheid. En er is meer. Van alle Nederlandse regio's kent de Rotterdamse economie de meeste en beste (sectorale, technologie en skill) ingrediënten voor transitie sectoren als op biomassa gebaseerde energie en circulaire economie. Dit komt omdat belangrijke bouwstenen (biomassa producenten, chemie, biotechnologie, procesindustrie) hiervoor reeds in grote mate aanwezig zijn in de omgeving. Deze activiteiten vergen een minimale schaal die niet automatisch aansluit bij de kleinschalige maakindustrie in innovatiedistricten of living labs door burgerinitiatieven in woonwijken. Toch is de stedelijke economie ook voor de transitie sectoren essentieel - voor een kwalitatief goede arbeidsmarkt die er voor moet zorgen dat vraag en aanbod van skills op elkaar aansluiten, voor onderwijs en voor gerelateerde dienstverlening in midden- en kleinbedrijf. Het loont wel degelijk om naar dit stedelijk-economische DNA onderzoek te doen, ondanks de stelling van sommigen dat veranderingen tegenwoordig zo snel gaan dat iedere bewijsvoering te laat komt. De stedelijke economie bouwt voort op bestaande

sterktes en blijvende functies die vernieuwing en groei faciliteren.

De literatuur over innovatiedistricten gaat hier vaak aan voorbij. De vooral op promotie en visie gerichte publicaties maken weinig gewag van daadwerkelijke innovaties, banengroei of bedrijvendynamiek (starters, zzp'ers, scale-ups, stoppers). Wellicht is het nog te vroeg om een balans op te kunnen maken van deze indicatoren (de meeste Rotterdamse initiatieven van innovatiedistricten zijn formeel in 2014 gestart), maar ze horen toch meer leidraad van beleidsvisie en -evaluatie te zijn dan nu het geval is. De gebiedsgerichte benadering van innovatiedistricten kan niet zonder goede identificatie van het beleidseffect. Belangrijke vragen zijn dan in hoeverre bedrijvendynamiek verschilt van wijken en buurten waarop beleid zich niet richt, en hoe de mogelijke invloed van gebiedsgericht beleid te scheiden van conjunctuur, sectordynamiek of van verschillende andere vormen van beleid (zoals doelgroepenbeleid op de arbeidsmarkt, woningbouwbeleid of bestemmingsbeleid).

We hebben geïnventariseerd waar zich starters, succesvolle zzp'ers en groeiende dienstverleners in de periode 2010-2015 in de stad bevinden. We kijken of ze clusteren met hoogwaardige, op de next economy gerichte zakelijke en persoonlijke dienstverlening en de momenteel in Rotterdam sterk bediscussieerde hoogwaardige woningvoorraad voor kenniswerkers. Want dat is waar de nieuwe economie daadwerkelijk kapitaliseert in de stad: in de lonen en bestedingen van starters en groeiers in kennisintensieve diensten, in goed functionerende multinationals die zich richten op groeiende markten in relatie tot die kennisintensieve dienstverleners, in de woningmarkt, en in een hoogwaardig opgeleid en productief arbeidspotentieel.

NEXT ECONOMY BEDRIJVGHEID

In een ideaal innovatiedistrict, science park of campus komen meerdere functies bij elkaar, die er voor zorgen dat bedrijven en kennisinstellingen profiteren van elkaars fysieke nabijheid. Ze creëren een gezamenlijke arbeidsmarkt, wisselen kennis makkelijker uit, werken sneller samen, zijn kortom samen innovatiever en productiever dan alleen, en creëren zo een regionaal profiel dat geschikt is voor branding. Essentieel is dat interactie niet alleen voorbehouden blijft, of ten goede komt, aan de grootste bedrijven die makkelijker kunnen kapitaliseren en opschalen op nieuwe ideeën. Een gezamenlijke ruimtelijke locatie is een noodzakelijke voorwaarde die te meten is, samenwerking en winsten in innovativiteit en productiviteit is een voldoende voorwaarde voor het functioneren van gebiedsgerichte clusters, maar dat vergt meer interactiedata dan momenteel beschikbaar is.

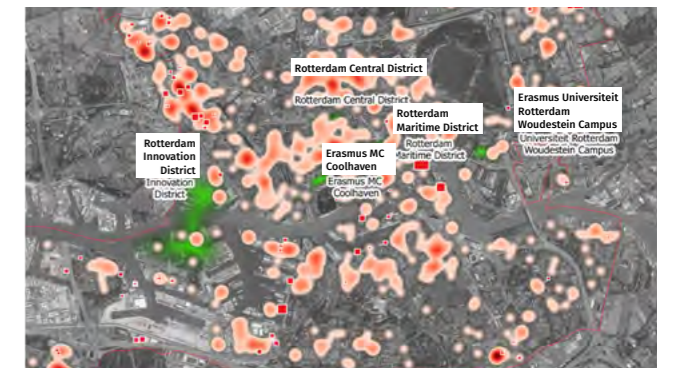
Waar bevinden zich kennisintensieve zakelijke dienstverleners en productievestigingen in Rotterdam, groot en kleinschalig, bestaand, nieuw opgericht en verdwenen, in de periode 2010-2015? Een serie kaartbeelden waarop individuele bedrijfsvestigingen worden weergegeven geeft hierop antwoord.

Figuur 1: Locatie van kennisintensieve zakelijke dienstverleners KIBS. > 25 werkzame banen geschaalde blokken, < 25 banen als blauwe dichtheidswolk.

Figuur 2: Locatie van industriële bedrijfsvestigingen.

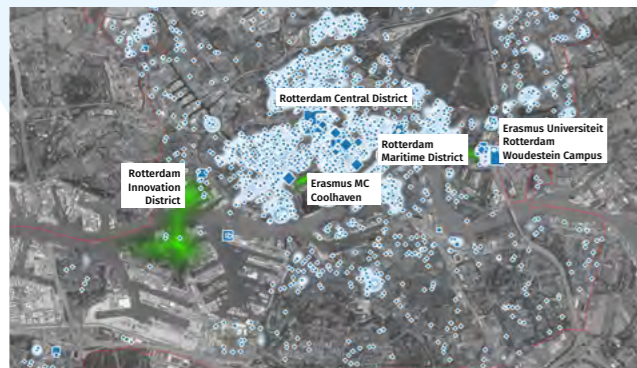
> 25 werkzame banen geschaalde blokken, < 25 banen als rode dichtheidswolk.

Uit figuur 1 blijkt dat kennisintensieve zakelijke dienstverleners zich sterk clusteren in Rotterdam Noord, waarbij het centrum (Rotterdam Central District) het brandpunt is van zowel grote als kleine vestigingen. De industriële bedrijfsvestigingen zijn verspreid over meerdere, niet direct in het centrum gelegen wijken. Vooral kleinere industriële bedrijfsvestigingen vinden we in Delfshaven, Overschie, Charlois en Noord, maar ook in Alexanderpolder en Schiebroek. Opvallend is dat het 'Rotterdam Innovation District', aan twee kanten van de Waterweg, weinig banenrijke vestigingen kent in industrie en zakelijke diensten.

Figuur 3: Nieuwe vestigingen (2010-2015) in kennisintensieve zakelijke diensten KIBS (blauwe ruiten) ten opzichte van bestaande vestigingen KIBS (blauwe dichtheidswolk en blokken).

Figuur 4: Nieuwe vestigingen (2010-2015) in industrie (rode ruiten) ten opzichte van bestaande vestigingen in de industrie (rode dichtheidswolk en blokken).

Nieuwe bedrijfsvestigingen volgen ruimtelijk zeer sterk het patroon van reeds bestaande concentraties. Vooral voor de kennisintensieve zakelijke dienstverlening (KIBS) is dit duidelijk zichtbaar in figuur 3. Nieuwe bedrijvigheid in het Rotterdam Innovation District komt niet sterk naar voren, terwijl dit in andere wijken van Rotterdam wel het geval is. Uit de bijdrage van Isabelle Vries in deze EVR blijkt dat de gebruikers van het 'RDM Innovation Dock' een mix zijn van bestaande bedrijven en startups. Starters zijn vaak zzp'ers, in zakelijke diensten en persoonlijke diensten. Maar er zijn in de periode 2010-2015 ook veel stoppers, en wel in dezelfde (typen) gebieden als de starters (figuur 5). In het havengebied (innovation district) gaat het beperkte aantal (zzp) starters gepaard met minstens zoveel stoppers.

Kleine industriële ondernemers zijn te vinden in enkele buurten op zowel Rotterdam Noord (Cool, Delfshaven, Liskwartier, Bergpolder, Overschie) als Zuid (Charlois, Waalhaven, Feijenoord), en dat patroon blijft door de tijd heen relatief stabiel (figuur 6). De patronen van clustering, belangrijk voor uitwisseling, zijn duidelijk aanwezig in centrale delen van de stad (figuur 7), maar niet in alle vier de aangewezen innovatiedistricten in dezelfde mate.

Figuur 5: Startende zzp'ers (2010-2015) in KIBS in blauwe stippen en stoppers in zwarte stippen. Blauwe dichtheidswolven geven de KIBS-zzp-bedrijvigheid uit 2010 weer die in 2015 nog actief is.

Figuur 6: Startende zzp'ers (2010-2015) in industriële sectoren in rode stippen en stoppers in zwarte stippen. Rode dichtheidswolven geven de industriële zzp-bedrijvigheid uit 2010 weer die in 2015 nog actief is.

Figuur 7: Clustering van grote (>25 banen) vestigingen in industrie (rood) en kennisintensieve dienstverleners KIBS (blauw), op dichtheidswolven van nieuwe KIBS-zzp en nieuwe industrie-zzp (2010-2015).

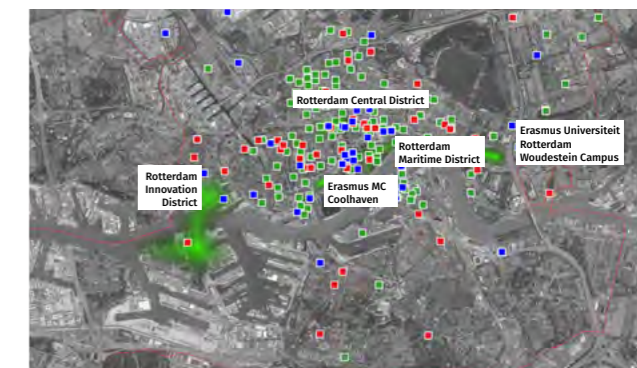

NEXT ECONOMY VOORZIENINGEN

Voorzieningen in steden zijn belangrijk voor de verankering van bedrijven – groot en klein, nieuw en bestaand. Nieuwe en innovatieve productieprocessen worden vooral in de Westerse economieën ontwikkeld en op de markt gebracht, zoals recentelijk 3D printer technieken die producten en gereedschappen overal in het gewenste format kunnen 'afdrukken'. De digitalisering van productiesectoren zet snel en onverminderd voort. Flexibele productieve voorzieningen, zoals 3D printerstations en flexwerkplekken, staan vooral ten dienste van bedrijfsvestigingen in zakelijke diensten en industrie. In figuur 8 geven we weer waar in Rotterdam zich anno 2016 deelauto's, 3D-printerhubs en flexwerkplekken bevinden – alle iconen van de next economy, de deeleconomie en het nieuwe (flexibele) werken. Ook in het aanbod van deze producentenvoorzieningen valt op dat ze zich uitsorteren in bepaalde delen van de stad. In Rotterdam Zuid is een beperkt aanbod nabij de maasbruggen, maar het merendeel van de voorzieningen bevindt zich op de noordelijke oever. En niet direct in de buurt van het innovation district. Het is de vraag of daar op termijn genoeg kritische massa van bedrijvigheid en voorzieningen (inclusief wonen en consumptievoorzieningen) kan ontstaan voor een levensvatbaar, gebiedsgerichte ontwikkeling. Padafhankelijkheid kan sterk zijn in het bepalen waar activiteiten concentreren en floreren: plekken die hoge concentraties van bepaalde activiteiten hebben, trekken ook weer nieuwe activiteiten aan. Consumptieve voorzieningen gericht op hoger opgeleide kenniswerkers kunnen ook sterk bijdragen aan de economische ontwikkeling van de stad. De consumptie- en de productiestad sluiten dan op elkaar aan. In figuur 9 zijn de locaties weergegeven van restaurants in Rotterdam met de waarderingen van klanten in IENS, van delicatessen- en speciaalzaken en van ontmoetingsplekken.

Het centrum van Rotterdam en de aanloopstraten komen duidelijk uit het beeld naar voren. De zuidelijke Maasoever komt er minder slecht bedeed uit als in de productiestadkenmerken van de next economy, maar de kritische massa is toch vooral op de noordoever geconcentreerd. Het is een pré wanneer de eigen wijk over deze voorzieningen beschikt, gezien de concentratie van starters, zzp'ers en dienstverleners over de wijken. Maar wanneer deze goed bereikbaar zijn, dan kan dat ook bijdragen aan een goede dekking van het benodigde voorzieningenniveau in aangrenzende gebieden.

Figuur 8: Locatie van deelauto bedrijven (groen), 3D-printerhubs (rood) en flexwerkplekken (blauw), 2016.

Figuur 9: Locatie van restaurants (groen, met beoordelingen op IENS – donkerder is beter beoordeeld), speciaal- en delicatessenwinkel (blauw) en ontmoetingsplekken (café, koffiehuis, lunchroom - oranje).

Figuur 10: Eigenaar-bewoners (> 200.000 euro), 2015.

Figuur 11: Private huur (> 100 euro huur/maand), 2015.

Een belangrijke voorziening betreft verder de woningmarkt. Indien de verdeling over eigenaar-bewoners en private huur wordt vergeleken in het middeldure en dure segment (figuur 10 en 11), valt op dat Rotterdam relatief weinig woningen in de laatste categorie heeft. Bovendien zijn duurdere woningen niet altijd aanwezig op plaatsen waar zzp'ers, kenniswerkers of andere voorzieningen zich concentreren. Dit lijkt een segment dat gezien de toenemende flexibiliteit van werknemers en de Woonvisie van de stad, die uitgaat van het binden van kapitaalcrachtiger bevolkingsgroepen, prioriteit behoeft.

CONCLUSIES

De next economy laat zich vatten in een samengaan van nieuwe productiestructuren en consumptievoorzieningen in de stad. Aansluiting bij specialisaties en ontwikkelingen uit het (nabije) verleden moeten daarbij echter niet uit het oog worden verloren. Dit vanwege het evolutionaire karakter van deze ontwikkelingen waarbij plekken die veel voorzieningen en bedrijvigheid huisvesten dat in de toekomst ook doen, omdat het aantrekkelijke locaties zijn.

Belangrijke conclusies die uit ons onderzoek naar voren komen zijn:

- Innovatiedistricten zijn er in vormen en maten. Kritische geluiden en opbouwend commentaar over het functioneren ervan zijn er al meer. In Rotterdam worden het Innovation District (MR4 Haven en RDM campus), het Central District (Weena), de twee Erasmus Universiteit campussen en het Maritime District (Boompjes en Nieuwe Werk) onderscheiden. De stedelijke economie draagt in theorie bij aan netwerkvorming, agglomeratievoordelen, lering, matching en deling. Uit onze analyse van onderop – waar bevinden zich starters, stoppers, groeiers, en voorzieningen voor een optimale inbedding – blijkt dat niet alle Rotterdamse aangewezen innovatiegebieden eenzelfde uitgangspositie voor ontwikkeling hebben. Vooral het Innovation District kent weinig vernieuwende bedrijvendynamiek. Het Rotterdam Central District kent een grote dynamiek in zakelijke dienstverlening. De twee Erasmus Universiteit campussen en het Maritime District trekken specifieke kennisintensieve activiteiten aan. In alle gevallen opereren de districten in samenhang met hun omgeving.
- Ons advies is daarom om innovatiedistricten niet in isolatie te ontwikkelen, maar omliggende buurten daarbij te betrekken, zoals Delfshaven en Cool bij het Innovation District. Daar bevinden zich (vanouds) grotere concentraties hoogwaardige consumptieve en productiegerichte voorzieningen die belangrijk zijn voor de next economy. Daar zijn vaak betere mogelijkheden op de woning- en hoogwaardige verhuurmarkt. De geïsoleerde locatie van de RDM campus leent zich daar minder voor.
- Gebiedsgericht beleid is moeilijk te beoordelen op effectiviteit. In een multidisciplinair krachtenspel spelen veel factoren een rol. Ons pleidooi is om meer gebruik te maken van aanwezige gegevens over het functioneren van bedrijfsvestigingen en hun onderlinge netwerken om beleid te ondersteunen. Hoewel ook in dit essay nog niet van alle ideale informatie gebruik gemaakt kan worden, ligt een agenda waarin daadwerkelijke innovatie, productiviteit en banencreatie (door bestaande en nieuwe bedrijven, uit binnen- en buitenland) wordt gemeten, in het verschiet.

- Belangrijk is daarbij te achterhalen wie kapitaliseert op de stedelijke economie: huiseigenaren, verhuurders, bedrijven, werknemers, werkgevers, overheden. Bedrijven en consumenten dragen zelf het meeste bij aan het tot stand komen van hun inkomsten en vermogen. Maar de overheid kan faciliterend investeren in infrastructuur, openbare ruimte, de omvang en kwaliteit van de woningvoorraad en in veiligheid, gezondheid en cultuur – alle belangrijk voor de makers van de next economy.
- De relaties tussen startende bedrijven, zzp'ers, kennisintensieve zakelijke dienstverleners, kleine maakindustrie, grotere bedrijven en multinationals zijn essentieel voor opschaling van goede nieuwe initiatieven. Vond de recente Havenbarometer nog dat deze relatie beperkt is, dan is het nu vooral zaak te achterhalen waar dat aan ligt en/of beleid ingezet kan worden op verbetering van die relatie – niet alleen in de haven, maar vooral ook in de stad.
- Ruimtelijk geconcentreerde voorzieningen (en investeringen daarin, zoals in openbare ruimte, bereikbaarheid en cultureel aanbod, maar ook de woningmarkt) zijn uitermate belangrijk voor kenniswerkers in de nieuwe economie.
- Minstens zo belangrijk voor de concurrentiepositie van de stad zijn tegelijkertijd structuurveranderingen in de regionale economie en de matching van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Aandacht vraagt de uitbouw van de groeiende zakelijke diensten, niet alleen in maritieme sectoren. Maar ook cross-overs tussen nieuwe kleine industriële bedrijfsvestigingen en nieuwe dienstverlening zijn belangrijk. Dergelijke vernieuwende relaties worden gefaciliteerd door fysieke nabijheid, vooral in beginfasen van de levenscyclus van nieuwe producten en diensten.
- Niet iedere wijk hoeft optimaal geëquipeerd te zijn voor wonen en het nieuwe werken met alle voorzieningen, maar ze moeten wel goed bereikbaar zijn. In Rotterdam-Zuid en het Innovation District blijkt dit toch beperkt het geval te zijn, en de vraag is of daar op termijn voldoende kritische massa in termen van innovatieve bedrijvigheid, voorzieningen en woonmogelijkheden kan worden aangeboord.

In hoeverre is de next city maakbaar? Voor economen is er altijd een next economy; de continue dynamische inpassing ervan in de stedelijke economie sorteert zich echter vooral uit in en nabij bestaande sterke werk- en woonlocaties in de stad waar agglomeratievoordelen samenkomen. Inzet op nieuwe sectoren en nieuwe ontwikkellocaties maakt een belangrijk onderdeel uit van het regionale en stedelijke beleid, maar verwachten we niet teveel van de nieuwe en te weinig van de oude structuren? Dit essay bracht de bestaande economische activiteit gerelateerd aan de next economy in kaart. We vinden de assets voor de nieuwe economie, te weten bedrijvigheid, productie- en consumptievoorzieningen en aantrekkelijke woonmilieus, op verschillende plaatsen in de stad terug. Het centrum en naastgelegen wijken hebben vanouds en nog steeds goede papieren om een grote rol te spelen in de stedelijke dynamiek. De nieuwe maakindustrie, geïllustreerd door startende zzp'ers in industriële sectoren, vestigt zich in andere wijken dan de kennisintensieve dienstverlening, maar wel nadrukkelijk binnen het bestaande stedelijke gebied. De next economy kan goed uit de voeten in Rotterdam en dat moet (meer) worden meegewogen in strategieën voor ontwikkellocaties en gebiedsontwikkeling.